

Małgorzata Karolina Piekarska

Muzeum Niepodległości w Warszawie
ORCID: 0000-0002-6551-6839

Galeria Jednego Obiektu. Wojciech Fangor – *Guernica* 1955

Muzeum Niepodległości posiada w swoich zbiorach przeszło 30 prac Wojciecha Fangora (dokładnie 33). Są to w większości plakaty, wśród których wiele pochodzi z lat 50. – są to perły słynnej polskiej szkoły plakatu. To nie tylko dzieła propagandowe, do których należy słynny plakat *Strzeż tajemnicy państwowej* (nr inw. Pl.418/1) oraz jeden z największych plakatów Fangora (98,6 x 272 cm), składający się z czterech części zatytułowany *Na budowie*, powstały z okazji święta 22 lipca obchodzonego hucznie w PRL, ale także plakaty filmowe, reklamujące filmy polskie, radzieckie, niemieckie, szwedzkie czy meksykańskie.

Oprócz nich w zbiorach znajdują się trzy oryginały socrealistycznych plakatów, czyli ich autorskie wersje stworzone przez artystę. Wśród nich namalowany do spółki z Jerzym Tchórzewskim temperą na tekturze plakat na IV Festiwal Młodzieży i Studentów w Bukareszcie (nr inw. PLO.87), a także plakaty przedstawiające Bolesława Bieruta (nr inw. PLO.334) czy przodowniczkę ZMP (nr inw. PLO.335).

Muzeum Niepodległości posiada również wykonany węglem na papierze rysunek tego artysty przedstawiający *Głowę chłopki w chustce* (nr inw. Gr.661).

Przede wszystkim jednak w zbiorach znajduje się jedno z największych, jeśli idzie o wymiary, dzieł artysty. To kopia słynnego

obrazu Pabla Picassa (1881–1973) *Guernica*¹. Obraz Picassa stanowi malarski protest przeciwko wojnie. Powstał po tym, gdy świat usłyszał o przeprowadzonym na rozkaz generała Franco bombardowaniu baskijskiego miasta Guernica w kwietniu 1937 roku przez niemieckie samoloty bojowe.

Jak napisał brytyjski krytyk sztuki John Berger, Picasso

(...) korzystał z osobistego zasobu obrazów, które były już w jego głowie i które wykorzystał w odniesieniu do pozornie bardzo odmiennego tematu. Ale tylko pozornie – a w każdym razie tylko powierzchownie odmiennego. Bowiem *Guernica* jest obrazem o tym, jak Picasso wyobraża sobie cierpienie. I tak jak pracując nad obrazem lub rzeźbą na temat miłości, z powodu intensywności odczuwanych wrażeń nie jest w stanie odróżnić siebie od kochanki, tak jak jego portrety kobiet są często przedstawieniem jego samego odnajdywanego w ich postaciach, tak też w *Guernice* maluje własne cierpienie towarzyszące codziennemu słuchaniu wiadomości ze swojego kraju².

Podobnie twierdziła w monografii artysty María José Mas „W interpretacji Picassa, przez włączenie własnych doświadczeń do zaistniałych faktów, bombardowanie Guerniki zamieniło się w najważniejsze wydarzenie stulecia. To nie rzeczywistość historyczna, ani opowiadanie o konkretnym wydarzeniu nadaje wartość obrazowi, lecz przerażenie, które ośwładnęło artystą i umożliwiło odtworzenie bezmiaru cierpienia”³. Jak napisała badaczka: „Picasso nie przedstawia bombardowania. Odmalowuje grymas bólu, bezsilność, opuszczenie, strach, horror i okrucieństwo wojny”⁴.

Kopia Fangora jest wprawdzie nieco mniejsza niż oryginał Picassa (349 x 777 cm), ale i tak imponuje wymiarami (205 x 450 cm). Polski artysta jako nastolatek miał okazję oglądać *Guernikę* podczas jej

¹ Obraz znajduje się w Muzeum Królowej Zofii w Madrycie (Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía). Został zamówiony i opłacony w kwocie 200 tys. peset przez rząd republikański specjalnie w celu wystawienia go w pawilonie hiszpańskim w Paryżu podczas wystawy światowej w 1937.

² John Berger, *The Success and failure of Picasso*, Penguin, Harmondsworth 1965, s. 168; cytata za: David Crowley, *Guernica: Warszawa, Londyn, Monachium, Nowy Jork*, [w:] *Nigdy więcej: sztuka przeciw wojnie i faszyzmowi w XX i XXI wieku*, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, Warszawa 2019, s. 90.

³ María José Mas, *Picasso*, tł. Ł. Szulim, Arkady, Warszawa 2015, s. 184.

⁴ *Ibidem*, s. 185.

pierwszej publicznej prezentacji w pawilonie hiszpańskim na paryskiej wystawie światowej w 1937 roku. Jednak z wywiadu, którego udzielił Stefanowi Szydłowskiemu wynika, że dzieło Picassa nie zrobiło na nim wielkiego wrażenia: „Obraz odebrałem jako zbyt dekoracyjny, mimo czerni i bieli, i nawet nieco groteskowy”⁵.

Jednak obraz Picassa szedł w świat w postaci reprodukcji na pocztówkach czy znaczkach pocztowych, sprzedawanych zresztą w tymże pawilonie podczas wystawy. Paul Eluard poświęcił mu wiersz, a Alain Resnais w 1950 roku nakręcił do tego wiersza mroczny film zatytułowany oczywiście *Guernica*, w którym połączył wycinki prasowe z obrazem Picassa. Tak więc *Guernica*, jako obraz, jest do dziś obecna w społecznej wyobraźni i przestrzeni publicznej, gdyż stanowi symbol artystycznego protestu przeciwko wojnie.

Wojciech Fangor namalował kopię dzieła Picassa w 1955 roku na V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w Warszawie, który odbył się w dniach 31 lipca–15 sierpnia 1955 roku. Obraz został zaprezentowany w ramach akcji „Żądamy zakazu broni atomowej”, na ulicy Marszałkowskiej, przed gmachem PAST-y, jako część tryptyku, któremu towarzyszyła oprawa architektoniczna przygotowana wg projektu Jerzego Hryniewieckiego. Warto w tym momencie wspomnieć, że był to architekt, który brał czynny udział w obronie Polski w czasie II wojny światowej. W 1939 roku został zmobilizowany i stacjonował na Pomorzu, w Borach Tucholskich, gdzie pełnił funkcję oficera zwiadowczego Baterii Motorowej Artylerii Przeciwlotniczej nr 27⁶. Miejscem jego ostatnich walk była Warszawa, w obronie której walczył w Baterii Półstałej Artylerii Przeciwlotniczej nr 103. Przed kapitulacją został odznaczony Krzyżem Walecznych, natomiast po kapitulacji trafił do obozu jenieckiego w Woldenbergu, czyli Dobiegniewie (Oflag II C). Po wojnie pracował w Biurze Odbudowy Stolicy, zaś jego pierwszą powojenną architektoniczną realizacją, było zaprojektowanie (jako główny projektant) słynnej wystawy w Muzeum Narodowym zatytułowanej „Warszawa oskarża”, na której pokazano zniszczenia kultury polskiej dokonane przez okupantów.

⁵ Z Wojciechem Fangorem rozmawia Stefan Szydłowski, Warszawa 2009, <https://w20.com.pl/z-wojciechem-fangorem/> [dostęp: 22.11.2022].

⁶ Stanisław Truszkowski, *Działania artylerii przeciwlotniczej w wojnie 1939 r. Zakończenie*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1978, nr 2 (84), s. 226.

Stąd zapewne obecność w festiwalowym projekcie instalacji Hryniewieckiego plakatu Paula Colina *Varsovie accuse* z 1947 roku, który nawiązywał do zniszczeń polskiej stolicy. Nic więc chyba dziwnego, że człowiek o takim życiorysie zaprojektował z okazji festiwalu rozwiązania architektoniczne, w których znalazło się miejsce na kopię piętnującej okropności wojny *Guerniki*. Otwarcie festiwalu 31 lipca 1955 roku odbyło się zresztą na terenie stadionu X-lecia⁷, który powstał wg projektu stworzonego przez zespół architektów właśnie pod przewodnictwem Jerzego Hryniewickiego. A przecież do usypiania korony obiektu, wraz z wałem pod przyszłe trybuny, użyto gruzu ze zniszczonej w czasie wojny zabudowy Warszawy⁸.

Na ten sam festiwal Fangor stworzył na płótnie plakat pokazywany na Rynku Starego Miasta, zawieszony zresztą na jednej z kamienic, mimo protestów. Przedstawiał dziewczynę ze spaloną połową twarzy⁹. Ten motyw został potem wykorzystany przez artystę w namalowanym w 1959 roku plakacie *Dni Oświęcimia*¹⁰. Ponadto Wojciech Fangor wraz z Henrykiem Tomaszewskim zaprojektowali, wzdłuż ulicy Marszałkowskiej, czterystumetrowy fryz, przedstawiający pozdrowienia młodzieży z całego świata wśród różnych geometrycznych figur. Artysta sam wspominał, że „(...) był to pas, billboard, o długości kilkuset i wysokości czterech metrów. Tematycznie miał anonsować udział młodzieży z różnych części świata i różnych stolic”¹¹. Jednak to *Guernica* zrobiła największe wrażenie na mieszkańcach i gościach festiwalu odwiedzających stolicę. Dlaczego?

Wyobraźmy sobie Warszawę, nadal pełną ruin, a w niej uczestnicy festiwalu, którzy przeżyli wojnę i kopia najsłynniejszego obrazu, który mówi o jej skutkach dla ludności cywilnej. To nie mogło pozostać niezauważone. Odwiedzający miasto widzieli wspólnotę losów

⁷ Stadion otwarto kilka dni wcześniej, dokładnie 22 lipca 1955 r., czyli w dniu najważniejszego święta PRL.

⁸ Krzysztof Traczyński, *Warszawski gruz i jego tajemnice*, „Stolica” 2021, nr 1–2, s. 28.

⁹ Andrzej Krzywicki, *Poststalinowski karnawał radości: V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów o Pokój i Przyjaźń, Warszawa 1955 r. Przygotowania, przebieg, znaczenie*, Trio, Warszawa 2009, s. 69–70.

¹⁰ Wojciech Zmorzyński, *Fangor. Poza obraz*, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2022, s. 180.

¹¹ Cytat za: *ibidem*, s. 38.

hiszpańskiego miasta i Warszawy. *Guernica* Fangora wydawała się umieszczona jakby we wnętrzu, choć odrobinę schematycznym, pod belkowaniem stropu, gdyż projekt Jerzego Hryniewieckiego nawiązywał do wnętrza pawilonu hiszpańskiego, w którym miał miejsce premierowy pokaz pierwowzoru, czyli dzieła Picassa¹².

Kopia obrazu *Guernica* namalowana przez Fangora została pokazana w siódmym dniu festiwalu, czyli 6 sierpnia 1955 roku. Tego dnia kulminacyjnym punktem był wiec „Przeciw wojnie, przeciw groźbie atomowej”. To wtedy wielotysięczny tłum warszawiaków, ale też i straszonych widmem III wojny światowej delegatów na festiwal, przeszedł ulicami stolicy krzycząc głośno: „NIE!” dla nuklearnych zbrojeń, paktu NATO, a także włączenia doń NRF¹³, jak wówczas określano zachodnie Niemcy. Wszystko to odbyło się w 10. rocznicę zrzucenia bomby na Hiroszimę. Wiec wieńczyły przemowy delegatów m.in. z Japonii. W ramach solidarności z Japonią nie tylko wysyłano do delegatów tego kraju listy i pocztówki, ale zorganizowano też wycieczki m.in. na teren byłego getta warszawskiego oraz do byłych obozów koncentracyjnych w Treblince i Oświęcimiu.

Dla organizatorów festiwalu bombardowanie Guerniki było po prostu pierwowzorem masowej, zindustrializowanej i anonimowej przemocy zadawanej cywilom po to, by zdemoralizować ocalałych i przyspieszyć ich kapitulację¹⁴. Stąd pomysł na wykorzystanie ikonicznego wizerunku i decyzja, by artysta namalował jego kopię. Warto też pamiętać, że Picasso był w powojennej Polsce bardzo popularny, co mogło mieć związek z jego członkostwem w Komunistycznej Partii Francji, do której wstąpił w 1944 roku. Jak pisze Piotr Bernatowicz „Właśnie jako członek komunistycznej partii artysta wystąpił na wrocławskim Kongresie Intelktualistów w Obronie Pokoju w 1948 roku”¹⁵.

Dziś, gdy za wschodnią granicą Polski toczy się wojna, ów obraz, choć nosi tytuł *Guernica*, może być symbolem każdego z ukraińskich miast bombardowanych przez wojska rosyjskie. Trupy dzieci,

¹² D. Crowley, op. cit., s. 89.

¹³ A. Krzywicki, op. cit., s. 214.

¹⁴ D. Crowley, op. cit., s. 89.

¹⁵ Piotr Bernatowicz, *Picasso w Polsce „Zaraz po wojnie”*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/11009/1/05_Piotr_Bernatowicz_Picasso_w_Polsce_155-220.pdf, s. 2 [dostęp: 22.11.2022].

wyrzywione bólem twarze matek, obecne na obrazie, mają bowiem wymiar ponadczasowy, gdyż rozpacz nie ma barw konkretnego narodu. Podobnie namalowany na obrazie byk, który u Picassa, wg opinii przytaczanej już tu badaczki Marii José Mas „symbolizuje prawdopodobnie moc i szlachetność narodu hiszpańskiego, zastraszonego jak nigdy dotychczas, ale nie na zawsze pokonanego”¹⁶, może stanowić symbol nie tylko narodu, tym razem ukraińskiego, ale także być symbolem, a nawet przedstawicielem swojego własnego gatunku. W tym wypadku przedstawicielem setek krów i byków zabitych 31 marca 2022 roku podczas bombardowania gigantycznego zakładu mlecznego w Pidseredne, niedaleko Wielkiego Burluka, na co jako pierwsi zwrócili uwagę oglądający obraz pochodzący z Ukrainy uczestnicy wycieczki, która w październiku 2022 roku zwiedzała X Pawilon Cytadeli Warszawskiej. Zdjęcia skutków bombardowania, przedstawiające setki trupów zwierząt obiegły świat z komentarzem, który stanowiło retoryczne pytanie: czy te stworzenia naprawdę trzeba było denazyfikować i demilitaryzować?

Tak więc kopia obrazu Picassa, autorstwa Fangora po raz kolejny, podobnie jak oryginał, staje w obronie pokoju, jest jak niemy krzyk otwartych ust postaci (ale i zwierząt) zastygłych w dramatycznych pozach.

Guernica została zakupiona od Wojciecha Fangora w 1961 roku przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego. Dzieło niedawno przeszło konserwację, której wykonanie było pracą dyplomową Łukasza Sławeckiego kształcącego się na kierunku Konserwacja i Restauracja Dzieł Sztuki na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu¹⁷. Obraz został zabrany do konserwacji w 2017 roku. Po rozpięciu na krośnie i poddaniu wstępnym zabiegom konserwatorskim, został przewieziony do Warszawy w celu wyeksponowania na wystawie *Nigdy więcej. Sztuka przeciw wojnie i faszyzmowi w XX i XXI wieku*, zorganizowanej w dniach 30 sierpnia–17 listopada 2019 z okazji 80-lecia wybuchu II wojny światowej przez Muzeum Sztuki Nowoczesnej i prezentowanej

¹⁶ M.J. Mas, op. cit., s. 187.

¹⁷ Badania budowy technicznej obrazu przeprowadzono pod kierunkiem prof. dr hab. Justyny Olszewskiej-Świetlik, dr Bożeny Szmler-Fausek oraz dr Zuzanny Rozłuckiej. Opiekunem pracy dyplomowej był prof. zw. dr hab. Dariusz Markowski.

w Muzeum nad Wisłą. Potem wrócił do Torunia, gdzie został poddany dalszym badaniom i szczegółowej konserwacji, podczas której uzupełniono ubytki warstwy malarskiej. Obraz, tuż po zakończeniu prac konserwatorskich, został zaprezentowany w Centrum Sztuki Współczesnej w Toruniu na wystawie zatytułowanej po prostu „Fangor”, która trwała od 20 maja do 4 września 2022.

Dzieło na stałe wisi w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej w Galerii Rzeźby Socrealistycznej tuż koło Galerii Malarstwa Historycznego. Stanowi łącznik między tymi dwiema Galeriami. Jego premiera na Światowym Festiwalu Młodzieży i Studentów w Warszawie zbiegła się bowiem ze słynną Ogólnopolską Wystawą Młodej Sztuki „Przeciw wojnie – przeciw faszyzmowi”, która miała miejsce w tym samym czasie w Arsenale. Oba te wydarzenia były początkiem odwilży w polskiej sztuce i zakwestionowania socrealistycznego gorsetu oraz manifestacją młodego, debiutującego po II wojnie światowej pokolenia artystek i artystów¹⁸, których przedstawicielem niewątpliwie jest Fangor. Zresztą, czyż sięgnięcie po kopię kubistycznego obrazu¹⁹, który to kierunek, jak wszystkie modernistyczne, był krytykowany przez rządzącą partię, nie jest dowodem na zerwanie z socrealizmem i wkroczenie na drogę nowoczesności i eksperymentu, których dziś artysta jest symbolem?

Wojciech Fangor (1922–2015) to artysta wszechstronny, gdyż znany jest w świecie zarówno jako malarz, grafik i plakacista, ale także i rzeźbiarz. Studiował prywatnie u Felicjana Szczęsnego Kowarskiego i Tadeusza Pruszkowskiego, dzięki czemu w 1946 roku uzyskał zaocznie dyplom w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Na początku lat 50. tworzył obrazy zgodne z wymaganiami realizmu socjalistycznego, m.in. *Matkę Koreankę* (Muzeum Narodowego w Warszawie) i *Postaci* (Muzeum Sztuki w Łodzi). W latach 1953–1961 był docentem Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. W okresie odwilży odszedł od konwencji socrealizmu. Był współtwórcą polskiej szkoły plakatu. W 1958 wraz ze Stanisławem Zamecznikiem zaprezentował *Studium przestrzeni* – pierwszy w Polsce environment.

¹⁸ Bogna Stefańska, Jakub Depczyński, Aleksy Wójtowicz, *Robotnice sztuki przeciw faszyzmowi. Kalendarium antyfaszystowskich i antywojennych działań artystek i artystów w XX i XXI wieku*, [w:] *Nigdy więcej: sztuka...*, op. cit., s. 177–178.

¹⁹ P. Bernatowicz, op. cit.

W roku 1961 wyjechał z kraju. Przebywał najpierw w Berlinie Zachodnim (1964–1965), potem w Anglii (1965–1966), a od 1966 w USA. Wykładał na wielu uczelniach artystycznych. Do Polski powrócił w 1999 roku.

W 1970 roku, jako jedyny dotychczas polski artysta, miał indywidualną wystawę w Muzeum Guggenheima w Nowym Jorku. W latach 60. i 70. stworzył serię obrazów z charakterystycznymi kołami i falami, wywołujących efekty optyczne, podobne do uzyskiwanych w sztuce op-artu. Był głównym twórcą op-artowych mozaik na dworcu Warszawa Śródmieście, wpisanych w 2020 roku do rejestru zabytków przez prof. Jakuba Lewickiego²⁰. W 2007 roku opracował projekt końcowego wystroju siedmiu stacji II linii warszawskiego metra, które uchodzą za największą światową podziemną galerię pop-artu.

Tytuł: *Guernica*
Autor: Wojciech Fangor
Nr inw. M.118
Data powstania: 1955
Wymiary: 205 x 450 cm
Technika: olej na płótnie

Małgorzata Karolina Piekarska

²⁰ <https://www.mw kz.pl/archiwum-aktualnosci-lista/1396-unikatowa-dekoracja-mozaikowa-dworca-warszawa-rodmiecie-w-rejestrze-zabytkow> [dostęp: 22.11.2022].